

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВИХ НАУК

Орлов Юрій Юрійович – доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;

Джужа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;

Орлова Олена Юрійівна – магістрант Університету Париж 1 Пантеон-Сорбонна

СИНЕРГЕТИКА ТА ПІЗНАННЯ ПРАВОВИХ ЯВИЩ

Досліджено можливість застосування синергетичного методу до пізнання правових явищ. Визначено перспективні напрями наукових розробок у зазначеній сфері.

Ключові слова: синергетика; синергетичний метод; пізнання правових явищ.

Исследована возможность применения синергетического метода к познанию правовых явлений. Определены перспективные направления научных разработок в указанной сфере.

Ключевые слова: синергетика; синергетический метод; познание правовых явлений.

The possibility of application of the synergetic method to the cognition of legal phenomena has been investigated; promising directions for scientific research have been identified.

Keywords: synergetics; synergistic method; knowledge of legal phenomena.

Одним із прогресивних і продуктивних методів сучасної науки є синергетика. Термін «синергетика» (від грецького «synergetikos» – спільний; той, що діє узгоджено) було запропоновано німецьким ученим Германом Хакеном, який розумів під ним науковий метод, що дає змогу пояснити механізм «спонтанного» виникнення структур у складній системі внаслідок взаємодії між її елементами.

Синергетика вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), утвореними у відкритих системах (фізико-хімічних, біологічних, соціальних, психологічних, технічних) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовиною й енергією з навколишнім середовищем у нерівномірних умовах. У таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їх упорядкованості, тобто зменшується ентропія. Цей процес має природничо-наукову сутність і позначається терміном «самоорганізація». Теоретичну основу синергетики становлять термодинаміка нерівноважних процесів, теорія випадкових процесів, теорія нелінійних коливань і хвиль.

Істотна відмінність синергетики від інших традиційних методів наукового пізнання полягає в тому, що вона, вивчаючи складні системні утворення, досліджує не сутність складових частин (елементів) цих систем (що є змістом класичного наукового аналізу), а, насамперед, характер системних зв'язків між цими елементами. Такий підхід дає незвичайні результати, головним із яких, вочевидь, є відкриття універсальних закономірностей, однаково властивих усім системним утворенням незалежно від рівня складності їх елементів: фізичних, хімічних, біологічних, екологічних, психологічних, соціальних, технічних. Така універсальність, ізоморфність законів синергетики поступово сприяє формуванню мови загальнонаукового, міждисциплінарного рівня, що дає змогу краще розуміти один одного представникам точних і гуманітарних наук: фізику й соціологу, техніку та юристу.

Можливість пояснення соціальних (у тому числі правових) явищ із природничо-наукових позицій синергетики з методологічної точки зору має революційний характер, а тому

є для дослідника особливо привабливою, адже передбачає одержання неочікуваних і прогресивних наукових результатів.

Поділяючи загалом такі оптимістичні очікування, зазначимо, що закони синергетики, будучи філософськими законами, виражаються в описі найбільш загальних особливостей динаміки систем. Отже, не існує готових «рецептів», що дозволили б безпосередньо застосовувати ці закони в тій чи іншій галузі знань. Це твердження цілком стосується і юридичної науки. Застосуванню синергетики для пізнання правових феноменів має передувати творче осмислення її понять, категорій і методів, їх відповідна інтерпретація, адаптація до опису юридичних явищ.

Слід зазначити, що в Україні й інших країнах колишнього Радянського Союзу спроби безпосередньо застосувати синергетичний підхід до вивчення правових явищ є досить нечисленими. Опубліковані наукові праці зі зрозумілих причин було присвячено здебільшого питанням постановочного характеру [1; 2; 3].

Очевидно, що застосуванню методу синергетики в юриспруденції має передувати дослідження, спрямоване на визначення галузі такого застосування. Іншими словами, попередньо слід з'ясувати, які правові явища можуть бути (хоча б теоретично) вивчені з використанням законів синергетики за умов дотримання наукової коректності, необхідної для одержання об'єктивних результатів.

Щоб відповісти на поставлене запитання, зазначимо, що предметом вивчення синергетики можуть бути тільки системи, тобто сукупності елементів, що мають внутрішні (внутрішньосистемні) зв'язки. Відомо, що всі правові явища можна представити як елементи єдиної правової системи. Під нею розуміють сукупність взаємозалежних юридичних засобів (явищ), які здійснюють регулятивно-організаційний і стабілізаційний вплив на суспільні відносини, поведінку людей [4, с. 158]. Конкретна правова система є невід'ємним атрибутом держави. Сьогодні можна виділити близько двохсот національних правових систем, що перебувають на різних рівнях (етапах) свого розвитку.

Щоб у системі спостерігалися синергетичні закономірності, вона має бути достатньо складною. Звісно, явище самоорганізації (утворення структур) можна спостерігати

тільки в системах із досить великою кількістю елементів (інакше нічому буде брати участь у процесах структуризації на «макрорівні»). При цьому досліджувана система повинна мати достатню складність саме на рівні (у «фазі»¹) правових явищ. Тобто елементи системи, що беруть участь в утворенні структур, мають бути правовими феноменами, описаними юридичними термінами.

Відомо, що елементами правової системи є: позитивне право, правотворчість, правовідносини, правосуддя, правове регулювання, правові інституції, правосвідомість та ін. Кожен із цих елементів є правовим явищем і, у свою чергу, складним системним утворенням. Водночас слід мати на увазі, що вичерпний перелік елементів правової системи юридичною наукою не сформовано, оскільки відсутні чіткі критерії приналежності до неї тих чи інших соціальних явищ.

На нашу думку, вивчення правової системи з позицій синергетики дасть змогу не тільки встановити закономірності її самоорганізації, а й, насамперед, чіткіше усвідомити сутність її елементів як результату і чинників її розвитку.

Синергетичні закономірності можливі у відкритих системах, тобто таких, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Правова система породжена суспільством і розвивається виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. Таким чином, навколишнім середовищем для правової системи є соціум. Іншими словами, правова система є елементом, підсистемою більш загального утворення – соціальної системи. Між соціумом і правовою системою відбуваються перманентні процеси обміну енергією та інформацією. Інформація про суспільні потреби, говорячи мовою синергетики, є тим «наповненням», що сприяє утворенню

¹У теорії систем під «фазою» розуміють рівень організації системи, що включає елементи з однаковим ступенем детермінованості їх руху. Наприклад, у біологічному організмі можна виділити такі фази: атоми, макромолекули, органіди, клітини, органи, організм загалом. У правовій системі існує велика кількість сфер (підсистем), усередині яких можна визначати фази (рівні). Наприклад, для сфери правових інститутів фазами є: фізична особа, юридична особа, орган місцевого самоврядування, орган державної влади, держава та ін. Для системи права – галузь права, підгалузь права, правовий інститут, правовий субінститут, правова норма тощо.

структур у правовій системі (правових норм, правових інституцій, правовідносин тощо). У свою чергу, правова система активно впливає на стан соціуму, змінюючи його енергетичні характеристики й сприяючи (або перешкоджаючи) його руху до стану-атрактору, що характеризується мінімумом потенційної енергії.

Соціальна система вміщує також інші підсистеми – економічну, політичну, ідеологічну тощо, які тісно пов'язані з правовою системою та істотно на неї впливають. Таким чином, для виявлення й вивчення синергетичних закономірностей у правовій системі її слід розглядати в комплексі з іншими підсистемами соціуму.

Такий комплексний підхід до вивчення правових явищ на сьогодні практично не використовується. Так, на думку К. В. Шундікова, «юристам нині ще дуже мало відомо про реальні механізми взаємозв'язку правового та неправового в сучасній складноорганізованій системі суспільного життя. Більшість дослідників, підтримуючи тезу про тісний взаємозв'язок права з економікою, політикою, мораллю тощо на рівні догми, уникають спеціального дослідження цих проблем у своїх роботах. Більше того, серед правознавців поширена думка про необхідність боротьби за «чистоту предмета» своєї науки, що на практиці призводить до рішучого ігнорування тих питань, які виходять за межі власне юридичної проблематики...

З подібною постановкою питання можна було б погодитися за умови, якби процес правового регулювання був аналогом якогось лабораторного процесу, що протікає за певних заданих і постійно підтримуваних умов, змінювання яких можна ігнорувати як несуттєві величини. Однак у реальності все відбувається саме навпаки: він є досить незбалансованим і відкритим процесом, розвиток і результати розвитку якого багато в чому визначено впливом «зовнішнього чинника». Без аналізу останнього уявлення юристів про об'єкт свого пізнання будуть досить грубою абстракцією, що істотно збіднює та спрощує реальну картину» [3, с. 150–151].

Запровадження комплексного, міждисциплінарного підходу до вивчення правових явищ уможливить розроблення в майбутньому методик моделювання соціальних наслідків прийняття певних нормативних актів. Це дасть змогу відійти від чинної практики правотворчості, що полягає в поступовому

вдосконаленні, «доведенні» щойно прийнятих нормативних актів до оптимального стану шляхом проведення «соціального експерименту» методом «спроб і помилок».

Дію законів синергетики можна спостерігати винятково в динамічних (рухомих, змінюваних) системах. Рух у складній системі слід розуміти у філософському сенсі – як її розвиток, що з позицій синергетики усвідомлюється послідовністю процесів структуризації (упорядкування) та деструктуризації (хаотизації). Варто мати на увазі, що розвиток системи може відбуватися не тільки в часі, а й у просторі (у формі просторового розподілу або ж експансії).

Відомо, що правова система та її елементи перебувають у стані перманентного розвитку, напрями й інтенсивність якого визначаються низкою чинників, головним із яких є потреба в упорядкуванні (структуруванні) суспільних відносин. При цьому розвиток правових систем у різних державах відбувається неоднаково.

У статичних, нерухомих системах процеси самоорганізації не протікають. Тому не слід очікувати істотних наукових результатів від спроб вивчення з позицій синергетики, наприклад, системи законодавчих актів, розглянутих поза історичним процесом її формування або поза зв'язком із системами законодавства інших держав.

Проте, на нашу думку, перспективним може бути вивчення закономірностей розвитку системи права та її елементів, а також застосування законів синергетики в галузі порівняльного правознавства. Крім цього, цікавим видається застосування синергетичного методу для дослідження динаміки розвитку й трансформації правових систем різних держав, виявлення закономірностей формування правових сімей та їх взаємовпливу з метою визначення глобальних тенденцій розвитку правових явищ.

Отже, можна зробити висновок про принципову можливість дослідження правових явищ із позицій синергетики, оскільки вони характеризуються системністю, складністю, відкритістю й динамічністю.

До цього висновку слід додати, що дослідження правових систем і правових явищ загалом із позицій синергетики

усвідомлюється не тільки можливим, а й необхідним щодо забезпечення подальшого розвитку правової науки.

Розглянемо можливі напрями дослідження правових явищ. Для цього коротко проаналізуємо окремі елементи правової системи.

У сфері позитивного права спостерігати дію законів синергетики, на нашу думку, можливо стосовно всіх його форм (джерел). Вирішальним для результативності наукового пошуку є правильно обраний аспект дослідження того чи іншого джерела права.

Так, дослідження нормативно-правових актів і нормативних договорів необхідно проводити щодо конкретного виду суспільних відносин, які ними регулюються. Крім того, таке дослідження слід здійснювати або в ретроспективі (рух у часі), або відносно сукупності систем права (рух у просторі), або в часовому та просторовому аспектах одночасно. Його метою може бути, наприклад, виявлення закономірностей у процесах глобалізації у сфері права: поширення парадигми дотримання прав людини на всі системи права, зближення механізмів правотворчості та правового регулювання в романо-германській та англо-саксонській правових сім'ях, шляхи трансформації мусульманського права в напрями європейської правової традиції тощо.

Перспективним слід уважати вивчення судових прецедентів, оскільки в них безпосередньо відображено процеси соціальної самоорганізації. Рішення суду щодо конкретної справи, будучи актом правотворчості, є водночас процесом організації певних суспільних відносин. При цьому вибір суддею одного з можливих судових рішень можна розглядати як точку біфуркації (вибору системою подальшого шляху розвитку), а фактичні обставини, що впливають на рішення судді, – як флуктуації (випадкові процеси, що впливають на цей вибір). Таким чином, система правових норм, що формується на основі судових прецедентів, постає як безпосередній результат процесів самоорганізації в суспільстві.

Наслідком процесів соціальної самоорганізації є правові звичаї, що виникають «природним чином» як форма вираження громадської думки щодо певних поведінкових актів. Слід зазначити, що механізм формування громадської думки вивчений із позицій синергетики відносно повно [5]. Тому, на нашу думку,

застосування синергетичних підходів для вивчення генезису права доцільно розпочинати саме з дослідження механізмів формування правових звичаїв і норм моралі як джерел права.

Цікавим вважаємо дослідження процесу правотворчості. У демократичному суспільстві законодавчі акти приймаються представницьким органом влади (парламентом) на основі обговорення в профільних комітетах (комісіях) і дебатів на пленарному засіданні. При цьому зміст законопроекту постійно змінюється внаслідок протиборства думок, взаємного переконання представників різних політичних партій у своїй правоті щодо кожної норми права. У результаті поступово починає превалювати одна, головна для цього законопроекту, ідея, що згодом виступає як критерій порядку, підкорюючи собі подальший процес законотворчості. Вона породжує умовисновки-наслідки, що стають реальним наповненням майбутнього закону. Такі ж закономірності (у формі дискусії фахівців) можна спостерігати й під час підготування підзаконних нормативних актів.

Синергетичні закономірності спостерігаються також у процесах адаптації чинних нормативних актів до мінливих суспільних потреб шляхом унесення до них змін і доповнень. У цьому разі зміст нормативного акта має бути приведено до стану максимальної відповідності сучасним соціальним потребам, тобто, говорячи мовою синергетики, до стану-атрактору. Особливістю такого процесу є те, що він здійснюється «покроково» (дискретно). На відміну від нього, процес формування суспільних потреб можна умовно вважати безперервним. Тому між соціальними відносинами, що потребують правового регулювання, і відповідними правовими нормами завжди існує «дистанція», яка показує «відставання» права від соціальних реалій, а також, зростаючи з часом на локальному рівні, породжує в суспільстві хаотичні явища та нестійкі (біфуркаційні) стани. Ця «дистанція» є головною причиною правотворчості як діяльності щодо впорядкування суспільних відносин.

«Відставання» правових норм від соціальних потреб спричиняє появу елементів самоорганізації у сфері застосування права. Застосування органами виконавчої влади правових норм, що не відповідають поточним соціальним потребам або ж панівним суспільним настроям, викликає їх несприйняття суспільством, що може набути форми соціального протесту.

Особливості застосування правових норм (казуальне тлумачення закону, здійснення юридичної кваліфікації конкретних діянь, використання відносно визначених і альтернативних санкцій тощо) дають можливість посадовій особі часто діяти в певному сенсі «на власний розсуд», виходячи з конкретних обставин. Завдяки цьому закон набуває необхідну гнучкість, здатність пристосовуватися до будь-яких життєвих ситуацій. Розсуд посадової особи, яка застосовує закон, є тією сферою, у якій повністю використовуються можливості соціально-правової самоорганізації. У демократичному суспільстві розсуд правозастосовця має сприяти гармонізації закону й справедливості, зближенню норм права та моральних норм.

Водночас надмірний ступінь розсуду правозастосовця може бути причиною зловживань. Більше того, суттєве обмеження такого розсуду є необхідною умовою реалізації деяких правових інститутів. Наприклад, ефективне забезпечення прав людини неможливе без нормативної мінімізації ступеня розсуду посадових осіб правоохоронних органів.

Аналізуючи можливість дослідження правовідносин із позицій синергетики, слід зазначити, що таке дослідження є невід'ємним від вивчення процесів самоорганізації у сфері соціальних відносин, оскільки правовідносини є, власне, соціальними відносинами, урегульованими правом. Саме завдяки правовідносинам правова система тісно пов'язана з іншими елементами соціальної системи (економічною, політичною та ін.). Удосконалення демократії, роздержавлення громадського життя, розвиток ринкових відносин свідчать про активізацію процесів самоорганізації соціуму і є нині найбільш значущими її формами. Тому значення синергетичного методу для вивчення правових явищ у сучасних умовах зростає.

Соціальні відносини, будучи елементами соціуму як системи, перебувають у постійному русі, утворюючи структури. Ці структури формуються певною мірою неупорядковано й далеко не завжди сприяють руху соціуму в напрямі стану-атрактору. Їх упорядкування відбувається через усвідомлену діяльність людини й здавна здійснюється у формі права. Однак не будь-яке правове впорядкування сприяє суспільному прогресу.

Багато століть законодавець намагається привнести в соціальну систему «параметр порядку» ззовні у вигляді власної

волі, що зазвичай ґрунтується на амбіціях правителів або ідеологічних догматах. Такий підхід не відповідає головним положенням синергетики і в узагальненому вигляді може бути розцінений як волюнтаристичний, що передбачає вирішальну роль волі особистості в суспільному розвитку. Як стверджує Г. Хакен, «систему, що самоорганізовується, найчастіше призводять до хаосу саме контрольовані ззовні процеси» [6, с. 62].

Видатним науковим досягненням німецького вченого слід уважати обґрунтування того, що параметр порядку завжди зароджується всередині системи. Це твердження має фундаментальний характер і щодо соціально-правових явищ означає, що, мабуть, єдиним правильним методом організації громадського життя є стимулювання процесів самоорганізації соціуму. Політика маніпулювання соціальними процесами, що не враховує законів саморозвитку суспільства, є неефективною. Синергетика переконливо доводить хибність поглядів на суспільство як на об'єкт, абсолютно підконтрольний владі, розвиток якого визначається суто вольовими управлінськими рішеннями. Найбільш далекоглядний підхід до здійснення керування суспільством має ґрунтуватися на тому, щоб виявити й стимулювати процеси суспільної самоорганізації, зважаючи на їх об'єктивний характер.

Ґрунтуючись на відкритті Г. Хакена, росіянин Ю. Ю. Ветютнев пропонує доцільну, на нашу думку, практичну рекомендацію методологічного характеру, стверджуючи, що «домогтися результату можна лише одним способом – вивчити суспільні відносини, знайти «параметр порядку» і надати йому правової форми» [2, с. 66].

Водночас не можна погодитись із твердженням російського дослідника, згідно з яким, право перешкоджає самоорганізації суспільних відносин, оскільки воно активно на них впливає. На нашу думку, право не замінює процеси суспільної самоорганізації, а лише визначає межі цих процесів і є тими «граничними умовами», за які вони не повинні виходити. Відсутність таких «граничних умов» призводить до формування суспільних відносин, не врегульованих правом, що часто супроводжуються порушеннями соціальної справедливості, недотриманням норм моралі, руйнуванням сталих традицій та іншими негативними наслідками. Як приклад можна навести нещодавній період

формування ринкових відносин в економіці пострадянських країн. За умов відсутності належного правового регулювання становлення нових суспільних відносин супроводжувалося процесами безконтрольного присвоєння державної власності, ухилянням від сплати податків, тотальним поширенням корупції, різким зростанням злочинних вимагань, рейдерськими атаками тощо.

Процес формування «граничних умов» правовими засобами реалізовується шляхом закріплення соціальних цінностей і здійснення правової регламентації соціальних процесів (регулятивна функція права), а також витіснення соціальних відносин, що є небезпечними для суспільства (охоронна функція права).

Система правових інституцій суспільства (судових, правоохоронних органів, правозахисних організацій тощо) виглядає відносно статичною й тому найменш придатною для дослідження з позицій синергетики. Однак і тут наявні процеси самоорганізації. При цьому зазначені процеси діють по-різному в державних і недержавних правових інституціях.

Правовий статус державних установ (органи правосуддя, прокуратура, поліція тощо) визначено відповідними нормативними документами. Тому з часом він зазвичай залишається незмінним. Але «якщо компетенція щойно створеного державного органу визначена нечітко, починають діяти закони самоорганізації» [2, с. 68]. Фактичний статус органу й кожного його працівника починає формуватися в результаті дії низки чинників, що потребують окремого дослідження. Як показує соціальна практика, цей процес спрямований на розширення повноважень державного органу й зменшення його відповідальності. У результаті соціальна ефективність цього органу знижується².

Історії відомі явища й дещо іншого характеру, коли збільшення фактичних повноважень державного органу відбувалося з порушенням чинних норм права. Є чимало прикладів, коли в процесі «самоорганізації влади» (який відбувається, насамперед, у формі боротьби за владу) державні

² На думку Г. Хакена, головною причиною бюрократичних явищ є той факт, що «живучість» державних установ (на відміну від підприємств в економіці) не залежить від отримання прибутку [6, с. 218].

органи, створені для виконання певних відносно вузьких функцій, поступово перебирали на себе все нові й нові повноваження, навіть до захоплення верховної влади.

Тисячолітній досвід державного будівництва й прагнення до соціальної стабільності став причиною поступового формування основоположного правового принципу: для державних установ дозволено лише те, що прямо визначено законом. Це ідентично забороні на будь-яку несанкціоновану зміну їх юридичного статусу. З позиції синергетики це означає, що державні органи в правовому сенсі є статичними (нерухомими) системами.

Склад і структура системи державних правових установ в історичному аспекті постійно перебувають у стані динаміки й визначаються зрештою мінливими потребами суспільства. Виникнення нерегульованих правом суспільних потреб сприяє не тільки розробці нових правових норм, а й, за необхідності, – створенню нових правових установ, що виконують правотворчу, правозастосовну або правоохоронну функції, для чого наділені відповідними повноваженнями. Таким чином, перманентні процеси трансформації системи правових установ визначаються процесами самоорганізації суспільних відносин.

Склад, структура й специфіка діяльності недержавних правових інституцій (адвокатура, нотаріат тощо) також визначаються мінливими потребами суспільства. Однак ці установи, будучи складовою частиною громадянського суспільства й обстоючи його інтереси, у своїй діяльності керуються іншим принципом: дозволено все, що прямо не заборонено законом. Таким чином, вони мають значно більше ступенів свободи, ніж державні органи. Відповідно, процеси самоорганізації під час діяльності цих установ мають більш виражений характер і вирізняються різноманіттям форм. Зазначені процеси є прогресивними та перспективними, а отже, потребують окремого детального дослідження.

Процеси самоорганізації в правосвідомості, на нашу думку, є найбільш наочними, «дотичними», оскільки вони чітко прослідковуються під час реалізації її функцій. Дотримання або застосування норм права відбувається шляхом сприйняття й осмислення людиною правових явищ (встановлення відповідних подій, дій, станів тощо), оцінки конкретних обставин як

юридично значущих (правова кваліфікація), а також регулювання своєї або чужої поведінки через систему мотивів, ціннісних орієнтацій, правових установок. Очевидно, що всі ці процеси є не що інше, як прояв самоорганізації.

Процеси формування індивідуальної й суспільної правосвідомості відбуваються в їх тісному взаємозв'язку як різні сторони єдиного процесу. Можна стверджувати, що індивідуальна правосвідомість у певному сенсі детермінує правосвідомість суспільну³. Однак слушним є й зворотнє твердження. Суспільна природа людини, страх опинитися на самоті змушує її приєднатися до думки більшості, зокрема до суспільної правосвідомості, що ґрунтується на панівній у певний час правовій ідеології.

Зміни в суспільній правосвідомості відбуваються відповідно до синергетичних закономірностей, що потребують окремого детального аналізу. Коротко можна зазначити, що зміна окремих позицій у суспільній правосвідомості (яка згодом неминуче впливає на правосвідомість індивідуальну) відбувається у два етапи, що мають обов'язковий характер.

На першому етапі, з огляду на певні соціальні фактори (погіршення економічної ситуації, неможливість реалізації декларованих прав або групових інтересів, посилення авторитарних методів управління суспільством, дії терористів тощо), утрачається довіра людей до встановленого правопорядку або чинних правових норм. З позицій синергетики цей процес слід розглядати як деструктування системи суспільної правосвідомості за певною позицією (наприклад, щодо наявної системи оподаткування) з її подальшою дестабілізацією. У результаті система переходить у стан хиткої рівноваги. Відомо, що для переходу нерівноважної системи до нового стану достатньо найменшої флуктуації. Такою флуктуацією є дії навіть невеликої групи людей, які зацікавлені в зміні правових норм і пропонують нові підходи до розв'язання назрілої соціальної проблеми (представників політичних партій, громадських організацій, учених-юристів, депутатів парламенту, дисидентів та ін.).

³ Йдеться про буденну правосвідомість як масові уявлення людей, їх емоції й настрої щодо права.

На другому етапі проголошені нові підходи активно осмислюються і починають відігравати роль параметра порядку. Цей процес має лавиноподібний характер. Відбувається нове структурування суспільної свідомості щодо проблемної ситуації. Система знову набуває рівноваги: нову громадську думку щодо конкретної правової проблеми сформовано.

Наслідком таких процесів може стати або внесення відповідних змін до законів (шляхом трансформації громадської думки в політичну волю), або ж подальше зростання соціальної напруженості, якщо чинне право залишається таким, що не відповідає суспільній правосвідомості. В останньому випадку в соціальній системі діє позитивний зворотний зв'язок, що робить її несталою та нестабільною.

Розглядаючи юридичну науку як складову правової ідеології, у її розвитку можна спостерігати синергетичні закономірності. Вони є загальними для формування будь-якого наукового знання і вперше були описані Т. Куном у 1962 році [7]. Згодом Г. Хакен дав їм синергетичну інтерпретацію [6, с. 269–280]. Головним слід уважати положення стосовного того, що нова наукова ідея, яка об'єднує раніше розрізнені факти, є параметром порядку. Цей параметр порядку здатний підкорювати собі інші елементи системи, зокрема, спрямовувати дослідження інших учених у русло нового наукового напрямку, розвивати його в межах нової ідеї. Завдяки роботам цих учених нова ідея все інтенсивніше поширюється, чим забезпечується її подальше існування як параметра порядку. Така думка щодо розвитку науки, у тому числі юридичної, дає змогу визначити цінність тієї або іншої наукової ідеї: чим більше послідовників вона має, тим ціннішою є для науки.

Особливістю науки є те, що вона не тільки сама розвивається за синергетичними закономірностями, а й може використовувати їх для дослідження свого предмета. З огляду на це, доцільним видається питання щодо найбільш перспективних напрямів застосування синергетичного методу пізнання в юридичній науці.

Процес використання синергетики для вивчення правових явищ, на нашу думку, буде розвиватися двома напрямками. Перший напрям передбачає застосування нового методу пізнання спочатку в загальноправових науках (теорія держави і

права, філософія права) з поступовим поширенням на галузеві та спеціальні юридичні науки. Це пояснюється логікою наукового дослідження: не пізнавши загального, неможливо пізнати часткове. Другий напрям полягає в поступовому просуванні синергетичного методу від пізнання соціальних явищ до соціально-правових і, зрештою, до суто правових явищ. Такий прогноз використання синергетики є результатом екстраполяції процесу поширення її предметної області: від опису фізико-хімічних процесів через пізнання біологічних систем до осмислення процесів, що відбуваються в соціумі. Правова система породжена системою соціальною й тому є сутністю більш високого порядку. Відповідно, її поведінка є проявом складніших механізмів самоорганізації. Природним є те, що вивчення правових явищ буде ґрунтуватися на використанні синергетичних закономірностей у соціальних процесах.

Зазначені напрями застосування синергетики в правовій науці формуються вже сьогодні. Відомо, що до синергетичного методу пізнання досить обережно ставляться представники наук, що використовують переважно догматичні підходи до вивчення права. Йдеться, насамперед, про теорії галузевого матеріального й процесуального права (конституційного, цивільного, адміністративного, кримінального). Водночас сьогодні з'являються наукові праці з теорії держави та права, у яких дослідники роблять спроби осмислення й застосування синергетики як нового методу юридичної науки [8; 9; 10]. Крім того, є спроби застосувати синергетику в соціально-правових науках: кримінології, соціології права, теорії державного управління [11; 12; 13].

Використання досягнень синергетики в юридичній науці дасть змогу розглядати правові явища нетрадиційно, зокрема, як складні системні утворення, сталість яких залежить від ступеня їх відповідності суспільним потребам, а розвиток відбувається відповідно до певних закономірностей, що можуть бути використані для виконання завдань щодо прогнозування й оптимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венгеров А. Б. Синергетика, юридическая наука, право / А. Б. Венгеров // Советское государство и право. – 1986. – № 10. – С. 36–45.

2. Ветютнев Ю. Ю. Синергетика в праве / Ю. Ю. Ветютнев // Государство и право. – 2002. – № 4. – С. 64–69.
3. Шундигов К. В. Синергетический подход в правовой науке: проблемы адаптации / К. В. Шундигов // Правоведение. – 2008. – № 1. – С. 145–156.
4. Теория государства и права : [курс лекций] / под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько. – М. : Юрист, 1997. – 672 с.
5. Noelle-Neumann E. Die Schweigespirale / E. Noelle-Neumann. – Munchen : R. Piter & Co, 1980.
6. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: учение о взаимодействии / Г. Хакен ; [пер. с нем.]. – М. – Ижевск : Ин-т компьютер. исслед., 2003. – 320 с.
7. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; сост. В. Ю. Кузнецов ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Изд-во АСТ», 2003. – 605 с.
8. Демидов А. И. О методологической ситуации в правоведении / А. М. Демидов // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 14–22.
9. Кононов А. А. Синергетическая концепция системы права / А. А. Кононов // Синергетика и право : материалы теорет. семинара юрид. ф-та СПбИВЭСЭП / науч. ред. И. Л. Честнов. – 2001. – Вып. 5. – С. 4–11.
10. Сорокин В. В. Феномен самоорганизации правовой системы / В. В. Сорокин // Современное право. – 2005. – № 7. – С. 45–51.
11. Бачинин В. А. Синергетическая методология и социология права / В. А. Бачинин // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию проф. М. С. Кагана : материалы Международ. науч. конф. (Санкт-Петербург, 18 мая 2001 г.). – СПб., 2001. – Вып. 12. – С. 18.
12. Нижник Н. Синергетичні основи оптимізації державного управління / Н. Нижник, А. Черленяк, В. Олуйко // Вісник державної служби України. – 2003. – № 4. – С. 62–70.
13. Симашенков П. Д. Перспективы реализации синергетических идей в криминологии / П. Д. Симашенков // Правовая политика и правовая жизнь. – 2005. – № 4.